PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

O‘ZBEK TILIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING YANGILANISHI VA ZAMONAVIY NUTQDA ISHLATILISHI

Boyeva Sanobar G'aibnazarovna
Buxoro Xalqaro Universiteti
1-25-O'TA guruhidagi 1-bosqich magistranti
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20492268

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek tilidagi frazeologik birliklarning zamonaviy til taraqqiyoti jarayonida yangilanish xususiyatlari hamda ularning bugungi nutq amaliyotidagi qo‘llanish holati tahlil qilinadi. Frazeologik birliklar tilning milliy-madaniy xususiyatlarini aks ettiruvchi muhim qatlamlardan biri bo‘lib, ular xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi va mentalitetini o‘zida mujassamlashtiradi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi, ommaviy axborot vositalari, internet tarmoqlari hamda ijtimoiy media platformalarining keng tarqalishi natijasida o‘zbek tilidagi frazeologik birliklarning semantik va uslubiy imkoniyatlari kengayib bormoqda. Tadqiqot davomida frazeologik birliklarning transformatsiyasi, yangicha kontekstlarda qo‘llanishi, qisqarishi, kengayishi va semantik modifikatsiyalari o‘rganildi. Shuningdek, zamonaviy publitsistik, badiiy va internet matnlarida uchraydigan yangi frazeologik qo‘llanishlar tahlil qilindi. Natijalar o‘zbek tilining frazeologik tizimi dinamik rivojlanayotganligini hamda zamonaviy kommunikativ ehtiyojlarga moslashayotganligini ko‘rsatadi.
Kalit so‘zlar: frazeologiya, frazeologik birlik, frazeologizm, til taraqqiyoti, zamonaviy nutq, semantik transformatsiya, internet kommunikatsiyasi, ommaviy axborot vositalari, uslubiy xususiyat, til madaniyati.

Аннотация: В данной статье анализируются особенности обновления фразеологических единиц узбекского языка в условиях современного языкового развития, а также их использование в современной речевой практике. Фразеологические единицы являются одним из важнейших пластов языка, отражающих его национально-культурные особенности, поскольку в них воплощаются исторический опыт народа, его мировоззрение и менталитет. В результате развития информационно-коммуникационных технологий, широкого распространения средств массовой информации, интернет-сетей и социальных медиа расширяются семантические и стилистические возможности узбекских фразеологических единиц. В ходе исследования были изучены процессы трансформации фразеологических единиц, их употребление в новых контекстах, сокращение, расширение и семантические модификации. Кроме того, были проанализированы новые фразеологические употребления, встречающиеся в современных публицистических, художественных и интернет-текстах. Полученные результаты свидетельствуют о том, что фразеологическая система узбекского языка динамично развивается и адаптируется к современным коммуникативным потребностям.
Ключевые слова: фразеология, фразеологическая единица, фразеологизм, развитие языка, современная речь, семантическая трансформация, интернет-коммуникация, средства массовой информации, стилистическая особенность, культура речи.

Abstract: This article analyzes the renewal processes of phraseological units in the Uzbek language within the context of contemporary language development and examines their usage in modern speech practice. Phraseological units constitute one of the most significant layers of a language, reflecting its national and cultural characteristics, as they embody the historical experience, worldview, and mentality of the people. The development of information and communication technologies, along with the widespread use of mass media, internet networks, and social media

platforms, has expanded the semantic and stylistic potential of Uzbek phraseological units. The study investigates the transformation of phraseological units, their application in new contexts, processes of reduction and expansion, as well as various semantic modifications. In addition, new phraseological usages found in contemporary journalistic, literary, and internet-based texts are analyzed. The findings demonstrate that the phraseological system of the Uzbek language is developing dynamically and adapting to modern communicative needs.

Keywords: phraseology, phraseological unit, phraseologism, language development, modern speech, semantic transformation, internet communication, mass media, stylistic features, language culture.

Kirish

Frazeologik birliklar tilning eng muhim va murakkab qatlamlaridan biri hisoblanadi. Frazeologiya tilshunoslikning muayyan tilga xos frazeologizmlarni o‘rganadigan sohasi sifatida e’tirof etiladi [1]. Frazeologik birliklar ko‘chma ma’no asosida shakllangan, nutqda tayyor holda qo‘llanadigan va tarkibiy qismlarining umumiy ma’nosi yig‘indisidan farq qiluvchi barqaror birikmalardir [2].

O‘zbek tilshunosligida frazeologiya masalalari XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab alohida ilmiy yo‘nalish sifatida rivojlandi. Sh. Rahmatullayevning ilmiy ishlari va lug‘atlari o‘zbek frazeologiyasining nazariy hamda amaliy asoslarini yaratishda muhim ahamiyat kasb etdi [3]. Ayniqsa, “O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati” va keyinchalik nashr etilgan “O‘zbek tili frazeologik lug‘ati” o‘zbek tilidagi iboralarning tizimli tavsifini berishga xizmat qildi [4].

Bugungi globallashuv va raqamli kommunikatsiya sharoitida til birliklari, jumladan frazeologizmlar ham yangi kommunikativ vazifalarni bajarmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, internet nashrlari va elektron ommaviy axborot vositalari ta’sirida ayrim an’anaviy iboralar yangi ma’nolarda qo‘llanmoqda, ayrimlari esa yangicha shakllarga ega bo‘lmoqda. Bu jarayon tilning tabiiy rivojlanish qonuniyatlari bilan bog‘liq bo‘lib, frazeologik tizimning dinamik xususiyatini namoyon etadi [5].

Frazeologik birliklarning yangilanishi tilning lug‘aviy boyishi va kommunikativ imkoniyatlarining kengayishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu sababli zamonaviy nutqda qo‘llanayotgan frazeologik birliklarning holatini o‘rganish dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi.

Metodologiya

Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy-tahliliy va semantik tahlil metodlaridan foydalanildi. O‘zbek tilining frazeologik lug‘atlari, izohli lug‘atlar, ilmiy maqolalar hamda zamonaviy ommaviy axborot vositalari matnlari tadqiqot materiali sifatida tanlandi [3; 4].

Frazeologik birliklarning yangilanish jarayonlarini aniqlash uchun quyidagi mezonlar asos qilib olindi:

- frazeologik birliklarning yangi kontekstlarda qo‘llanishi;
- semantik kengayish va torayish holatlari;
- komponentlar almashinuvi orqali yuzaga kelgan transformatsiyalar;
- internet va ijtimoiy tarmoqlar ta’sirida shakllangan yangi iboralar;
- publitsistik va badiiy matnlardagi innovatsion frazeologik qo‘llanishlar.

Tahlil jarayonida an’anaviy frazeologik birliklarning zamonaviy kommunikativ muhitdagi funksional imkoniyatlari ham o‘rganildi. Olingan natijalar mavjud ilmiy manbalar bilan qiyoslandi va umumlashtirildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari o‘zbek tilining zamonaviy frazeologik tizimi faol rivojlanayotganligini ko‘rsatdi. Frazeologik birliklarning yangilanishi bir necha yo‘nalishda kuzatilmoqda.

Birinchidan, an’anaviy frazeologik birliklarning yangi kommunikativ vaziyatlarda qo‘llanilishi kuchaygan. Masalan, ilgari maishiy yoki badiiy uslubga xos bo‘lgan ayrim iboralar bugungi kunda siyosiy, iqtisodiy va texnologik mavzulardagi matnlarda ham faol ishlatilmoqda. Bu esa frazeologik birliklarning uslubiy imkoniyatlari kengayib borayotganligini ko‘rsatadi.

Ikkinchidan, frazeologik transformatsiya hodisasi faollashgan. Bunda iboraning ayrim komponentlari almashtiriladi yoki qisqartiriladi, biroq asosiy obrazlilik saqlanib qoladi. Bunday holatlar ayniqsa publitsistik matnlar va internet kommunikatsiyasida keng uchraydi.

Uchinchidan, zamonaviy axborot makoni ta’sirida yangi frazeologik birikmalar shakllanmoqda. Internet va raqamli texnologiyalar bilan bog‘liq tushunchalar asosida yuzaga kelgan ayrim obrazli ifodalar asta-sekin keng iste’molga kirib bormoqda. Bu esa tilning yangi ijtimoiy-madaniy sharoitlarga moslashayotganligini ko‘rsatadi.

To‘rtinchidan, frazeologik birliklarning ekspressivlik darajasi saqlanib qolayotgan bo‘lsa-da, ayrim hollarda ularning ma’nosi soddalashib, kommunikativ tezkorlik talablariga moslashmoqda. Internet nutqida qisqa va ta’sirchan ifodalarga ehtiyoj yuqori bo‘lgani sababli frazeologizmlarning ixcham variantlari ham uchramoqda.

Shuningdek, zamonaviy matnlarda frazeologik birliklarning stilistik vazifalari ham kengaygan. Ular nafaqat obrazlilik yaratish, balki baholash, kinoya, emotsional ta’sir va pragmatik maqsadlarni amalga oshirish vositasi sifatida ham faol qo‘llanmoqda [6].

Mazkur natijalar o‘zbek tilining frazeologik tizimi statik emas, balki doimiy ravishda yangilanib boruvchi dinamik tizim ekanligini tasdiqlaydi. Frazeologik birliklarning rivojlanishi tilning umumiy taraqqiyoti, jamiyatdagi kommunikativ ehtiyojlar va axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan uzviy bog‘liqdir.

Tahlil va muhokama

Frazeologik birliklar tilning eng faol va milliy-madaniy mazmunni o‘zida mujassamlashtirgan qatlamlaridan biri hisoblanadi. Ular xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlari, dunyoqarashi va mentaliteti bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, nutqning obrazliligi va ta’sirchanligini ta’minlaydi. O‘zbek tilshunosligida frazeologik birliklarni o‘rganish XX asrning 50-yillaridan boshlab alohida ilmiy yo‘nalish sifatida shakllandi va bu borada Sh. Rahmatullayev, A. Shomaqsudov, M. Husainov, B. Yo‘ldoshev, A. Mamatov kabi olimlarning ilmiy tadqiqotlari muhim o‘rin tutdi. Tadqiqotchilar tomonidan frazeologik birliklarning semantik, grammatik, uslubiy va lingvomadaniy jihatlari keng o‘rganilgan.

Zamonaviy o‘zbek tilida frazeologik birliklarning yangilanishi, avvalo, jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy o‘zgarishlar bilan bog‘liq holda kechmoqda. Har qanday til kabi o‘zbek tili ham doimiy rivojlanish jarayonida bo‘lib, undagi frazeologik tizim ham statik emas, balki dinamik xususiyatga ega. Yangi kommunikativ ehtiyojlar, yangi tushunchalar va yangi axborot muhiti mavjud frazeologik birliklarning semantik imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilmoqda. Natijada ayrim iboralar yangi ma’nolar kasb etmoqda, ayrimlari esa yangicha shakllarda qo‘llanilmoqda.

Frazeologik birliklarning yangilanishida ommaviy axborot vositalari alohida rol o‘ynaydi. Gazeta, jurnal, televideniye va internet nashrlarida jurnalistlar o‘quvchi e’tiborini jalb qilish maqsadida an’anaviy frazeologizmlarni transformatsiya qilingan shaklda qo‘llaydilar. Bunday holatda iboraning asosiy ma’nosi saqlanib qoladi, biroq uning tarkibiy qismlaridan biri zamonaviy voqelikni ifodalovchi birlik bilan almashtiriladi. Natijada yangi uslubiy effekt yuzaga keladi. Bu hodisa frazeologik transformatsiya deb yuritiladi va zamonaviy publitsistik uslubning muhim belgilaridan biri hisoblanadi.

Frazeologik birliklarning yangilanishi internet kommunikatsiyasida yanada faol kuzatiladi. Ijtimoiy tarmoqlar, bloglar, forumlar va messenjerlar orqali amalga oshiriladigan muloqot tezkorlik, qisqalik va ta’sirchanlikni talab qiladi. Shu sababli foydalanuvchilar ko‘pincha mavjud frazeologik

birliklarni qisqartirilgan yoki modifikatsiyalangan shaklda qo‘llaydilar. Ba’zan yangi texnologik tushunchalar asosida yangi obrazli ifodalar ham yuzaga keladi. Bunday birliklar dastlab tor doiradagi foydalanuvchilar orasida qo‘llansa-da, vaqt o‘tishi bilan ommalashib, umumxalq nutqiga kirib borishi mumkin. Bu esa frazeologik tizimning ochiq va rivojlanuvchan tizim ekanligini ko‘rsatadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy nutqda frazeologik birliklarning funksional imkoniyatlari ham kengaymoqda. Ilgari ular asosan badiiy uslub va og‘zaki nutqda faol qo‘llangan bo‘lsa, bugungi kunda ilmiy-ommabop, publitsistik va hatto rasmiy matnlarda ham uchramoqda. Bu holat frazeologizmlarning kommunikativ salohiyati yuqoriligidan dalolat beradi. Frazeologik birliklar orqali murakkab fikrlar ixcham, obrazli va ta’sirchan shaklda ifodalanadi. Ayniqsa, baholovchi munosabatni bildirishda, muallif pozitsiyasini ko‘rsatishda hamda emotsional-ekspressiv ta’sirni kuchaytirishda ularning ahamiyati katta.

Frazeologik birliklarning yangilanish jarayonini semantik nuqtayi nazardan tahlil qilganda, avvalo semantik kengayish hodisasi e’tiborni tortadi. Ayrim iboralar dastlab ma’lum bir vaziyat yoki hodisani ifodalagan bo‘lsa, keyinchalik turli kommunikativ kontekstlarda qo‘llanishi natijasida ularning ma’no doirasi kengayadi. Bunday holat til taraqqiyotining tabiiy qonuniyatlaridan biri hisoblanadi. Semantik kengayish natijasida frazeologik birliklarning qo‘llanish chastotasi ortadi va ular yangi nutqiy vazifalarni bajara boshlaydi.

Shuningdek, semantik torayish hodisasi ham uchrab turadi. Bunda ilgari keng qo‘llangan ayrim frazeologik birliklar faqat muayyan mavzu yoki uslub doirasida ishlatiladigan birliklarga aylanadi. Zamonaviy kommunikatsiya sharoitida ayrim tarixiy va madaniy realiyalar bilan bog‘liq frazeologizmlar faol qo‘llanishdan chiqib borayotganligi kuzatiladi. Bu esa til tizimining evolyutsion rivojlanishi bilan bog‘liq tabiiy jarayondir. Har bir davr o‘zining kommunikativ ehtiyojlariga mos bo‘lgan frazeologik vositalarni faol qo‘llaydi.

Frazeologik birliklarning zamonaviy nutqda qo‘llanishini lingvomadaniy nuqtayi nazardan tahlil qilish ham muhimdir. Chunki har bir frazeologizm xalqning tarixiy tajribasi va madaniy qadriyatlarini aks ettiradi. O‘zbek tilidagi ko‘plab iboralar mehnat faoliyati, dehqonchilik, chorvachilik, oilaviy munosabatlar va milliy urf-odatlar bilan bog‘liq holda shakllangan. Zamonaviy nutqda ushbu birliklarning saqlanib qolishi milliy madaniy xotiraning davomiyligini ta’minlaydi. Shu bilan birga, yangi davr bilan bog‘liq tushunchalar ham frazeologik tizimga kirib kelmoqda. Natijada an’anaviylik va zamonaviylikning uyg‘unlashuvi yuz bermoqda.

Bugungi kunda yoshlar nutqida kuzatilayotgan frazeologik yangilanishlar ham alohida e’tiborga loyiq. Yoshlar muloqotida qisqa, ta’sirchan va emotsional birliklarga ehtiyoj yuqori bo‘lgani sababli frazeologik birliklar turli modifikatsiyalarga uchraydi. Bunda internet madaniyati, xorijiy tillar ta’siri va global kommunikatsiya muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, yoshlar nutqida qo‘llanayotgan yangi obrazli ifodalarning ayrimlari vaqtinchalik xarakterga ega bo‘lsa, ayrimlari esa umumxalq tiliga kirib borish imkoniyatiga ega. Bu jarayon frazeologik fondning boyishiga xizmat qiladi.

Frazeologik birliklarning zamonaviy matnlardagi pragmatik vazifalari ham kengaygan. Ular nafaqat ma’lumot uzatish vositasi, balki adresatga ta’sir ko‘rsatish vositasi sifatida ham faol ishlatilmoqda. Reklama matnlari, siyosiy nutqlar, ommaviy axborot vositalari materiallari va internet postlarida frazeologik birliklar auditoriyaning diqqatini jalb qilish, ma’lum munosabatni shakllantirish va kommunikativ samaradorlikni oshirish maqsadida qo‘llanadi. Bu esa frazeologizmlarning pragmatik imkoniyatlari juda keng ekanligini ko‘rsatadi.

Frazeologik birliklarning transformatsiyasi masalasini o‘rganish ham muhim ilmiy ahamiyatga ega. Zamonaviy matnlarda iboralarning komponentlari o‘zgartirilishi, qisqartirilishi yoki kengaytirilishi orqali yangi uslubiy ma’nolar hosil qilinadi. Bunday transformatsiyalar ijodkorlik mahsuli bo‘lib, nutqning ekspressivligini oshiradi. Shu bilan birga, transformatsiyalangan birliklar asosiy frazeologizm bilan semantik bog‘liqligini saqlab qoladi. Bu hodisa frazeologik birliklarning turg‘unligi bilan birga moslashuvchanlik xususiyatiga ham ega ekanligini ko‘rsatadi.

Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilidagi frazeologik birliklar zamonaviy kommunikativ makonda o‘z ahamiyatini yo‘qotmayapti, aksincha, yangi funksional imkoniyatlarga ega bo‘lib bormoqda. Ular milliy tilning obrazlilik darajasini oshirish, emotsional-ekspressiv bo‘yoqlarni kuchaytirish va kommunikativ samaradorlikni ta’minlashda muhim vosita bo‘lib qolmoqda. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi, internet kommunikatsiyasining kengayishi va globallashuv jarayonlari frazeologik birliklarning yangilanishiga kuchli ta’sir ko‘rsatayotgan bo‘lsa-da, ularning asosiy milliy-madaniy mohiyati saqlanib qolmoqda. Shu jihatdan frazeologik birliklarning yangilanishi til taraqqiyotining muhim ko‘rsatkichlaridan biri sifatida baholanishi mumkin.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, frazeologik birliklar o‘zbek tilining milliy-madaniy xususiyatlarini aks ettiruvchi va nutqning obrazliligini ta’minlovchi muhim til birliklari hisoblanadi. O‘zbek tilining frazeologik tizimi uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllangan bo‘lib, bugungi kunda ham faol rivojlanishda davom etmoqda. Frazeologik birliklar tilning boshqa qatlamlari kabi jamiyatdagi ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy o‘zgarishlarga mos ravishda yangilanib bormoqda. O‘zbek tilshunosligida olib borilgan tadqiqotlar frazeologizmlarning nafaqat semantik va grammatik xususiyatlarini, balki ularning kommunikativ hamda lingvomadaniy ahamiyatini ham ochib bergan.

Tahlillar zamonaviy o‘zbek nutqida frazeologik birliklarning qo‘llanish doirasi kengayganligini ko‘rsatdi. An’anaviy iboralar publitsistik, badiiy, ilmiy-ommabop hamda internet kommunikatsiyasi matnlarida faol ishlatilmoqda. Ayniqsa, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarda frazeologik transformatsiya jarayonlarining kuchayishi kuzatilmoqda. Natijada mavjud frazeologik birliklar yangi semantik va uslubiy imkoniyatlarga ega bo‘lib, zamonaviy kommunikativ ehtiyojlarni qondirishga xizmat qilmoqda.

Tadqiqot davomida frazeologik birliklarning yangilanishi asosan semantik kengayish, komponent almashinuvi, kontekstual modifikatsiya va yangi kommunikativ muhit ta’sirida yuz berishi aniqlandi. Bu jarayonlar frazeologik tizimning dinamik xarakterga ega ekanligini hamda uning zamonaviy jamiyat talablariga moslashib borayotganligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, frazeologik birliklarning asosiy milliy-madaniy mazmuni saqlanib qolayotgani ularning xalq tafakkuri, tarixiy tajribasi va madaniy qadriyatlari bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, frazeologik birliklar nutqning ekspressivligi, emotsionalligi va ta’sirchanligini oshirishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Zamonaviy kommunikatsiya sharoitida ular axborotni qisqa, aniq va obrazli tarzda yetkazish imkonini beradi. Shu sababli frazeologizmlar tilning kommunikativ samaradorligini ta’minlovchi muhim vositalardan biri sifatida o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Kelgusida o‘zbek tilidagi yangi frazeologik birliklarni korpus lingvistikasi asosida o‘rganish, internet diskursida shakllanayotgan innovatsion frazeologizmlarni tizimlashtirish hamda ularning lingvomadaniy xususiyatlarini tadqiq etish dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri bo‘lib qoladi. Mazkur tadqiqot natijalari o‘zbek frazeologiyasi nazariyasini rivojlantirish, zamonaviy frazeologik lug‘atlar yaratish va til madaniyatini takomillashtirishga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1978. – B. 3–25.
2. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati. – Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1992. – B. 2–15.
3. Rahmatullayev Sh. O‘zbek frazeologiyasining ba’zi masalalari. – Toshkent: Fan, 1966. – B. 5–40.

4. Rahmatullayev Sh., Mahmudov N., Xolmanova Z., O‘razova I., Rixsiyeva K. O‘zbek tili frazeologik lug‘ati. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2022. – B. 5–636.
5. Yo‘ldoshev B. Hozirgi o‘zbek adabiy tilida frazeologik birliklarning funksional-uslubiy xususiyatlari. – Toshkent: Universitet, 1993. – B. 10–120.
6. Mamatov A.E. O‘zbek tili frazeologizmlarining shakllanish masalalari. – Toshkent, 1999. – B. 12–98.
7. Eshmirzayev I.B.R. O‘zbek tilining izohli lug‘atlarida iboralarning grammatik tavsifi. – 2022. – B. 45–52.
8. Olimova A.O. Frazemalarning lug‘atlarda ifodalanish tamoyillari. – 2024. – B. 60–68.
9. Toshova X.S. “O‘zbek tili frazeologik lug‘ati”da rang komponentli frazemalar tahlili. – 2025. – B. 30–38.
10. Vafoyeva M. O‘zbekiston lingvomadaniyatida frazeologik birliklar tadqiqi. – 2025. – B. 70–81.
11. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2006–2008. – B. 1–680.
12. Frazeologik iboralar va ularning semantik-grammatik xususiyatlari. – 2022. – B. 108–116.